

*Кравчук Л. В.,**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
відокремленого підрозділу
Національного університету природоресурсів і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»*

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті проаналізовано стан і проблеми іншомовної підготовки учнів у повоєнний час. Розкрито матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства; визначено стан забезпечення шкіл підручниками та іншим навчальним приладдям, особливості побудови навчальних планів і програм; установлено організаційно-процесуальні аспекти іншомовної підготовки учнів; виявлено основні недоліки методики навчання іноземних мов; виокремлено головні характеристики цього періоду.

Ключові слова: іншомовна підготовка, повоєнний період, іноземні мови, ідеологізація, політизація, навчальний процес, політехнічне навчання.

Постановка проблеми. Економічний і політичний розвиток країни після закінчення Великої Вітчизняної війни характеризувався завершенням побудови соціалізму й переходом до комуністичного суспільства. За цих умов виникла потреба у кваліфікованих фахівцях іноземних мов. Проте школа не забезпечувала практичних навичок іншомовного спілкування. Однією з основних причин була застаріла цільова настанова програм з іноземних мов, яка орієнтувала лише на навчання письма, читання й перекладу, та виключала навчання усного мовлення, що призвело до відриву практичної мети навчання від життя.

Розвиток радянської методики навчання іноземних мов у зазначений період досліджували В.В. Льовкін; цільовий компонент навчання іноземних мов – Т.В. Литнєва; періодизацію методики навчання іноземних мов у західній Україні – Б.І. Лабінська; відновлення системи освіти в повоєнний період – М.В. Романець, І.М. Романюк, Ю.А. Зінько, В.В. Кузьменко, Н.І. Тенова.

Мета статті – проаналізувати стан і проблеми шкільної іншомовної освіти в повоєнний час; розкрити матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства; визначити забезпечення шкіл підручниками й іншим навчальним приладдям, особливості побудови навчальних планів і програм; установити організаційно-процесуальні аспекти іншомовної підготовки учнів; виявити основні недоліки методики навчання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать архівні матеріали та інші наукові джерела [1; 2; 8; 9], відновлення системи освіти в повоєнний період відбувалося нелегко. Зокрема Л.М. Романець [8, с. 262] зазначає, що більшість шкіл відбудовувалася силами батьків, учнів і вчителів так званим «методом народної будови», які зносили у школу лавки, столи, меблі. Великі труднощі в налагодженні навчально-виховного процесу викликала гостра нестача підручників, дидактичних і методичних посібників. Склалася критична ситуація з підручниками, адже більшість із них були знищені, значна частина (особливо західноукраїнського регіону) вважалася «шкідливими» й підлягала

вилученню із подальшою ліквідацією. Тому вчителі вручну переписували необхідні книги [8, с. 263]. Загалом школа перебувала в жалюгідному стані та вимагала дієвих змін.

Досліджуючи матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства України, Л.М. Романець зазначає: «Умови освітянської діяльності в повоєнні роки були вкрай важкими: нестача шкільних класів змушувала вчителів використовувати для проведення занять будь-які наявні приміщення: приватні квартири, хати, землянки, підвали. Гостра нестача шкільного приладдя, навчально-методичної літератури, шкільних підручників, зошитів та елементарних засобів першої необхідності, холод та голод, підірвані війною фізичне і моральне здоров'я вчителів та учнів кардинально впливали на якість освіти» [8, с. 74]. Навчання іноземних мов у цей період мало формальний характер, адже відсутність навчальних програм і підручників, брак учителів спричинили різке зниження рівня підготовки з цього предмета.

Необхідність реформування всієї освітньої галузі змусила партійне керівництво в 1949 р. прийняти рішення про обов'язкову семирічну освіту. Було створено єдиний тип школи: трудову, загальноосвітню, політехнічну школу-семирічку з двома концентрами (I ступінь – 4 роки навчання, початкова школа; II ступінь – 3 роки навчання, неповна середня школа). Проте зміст освіти на цьому етапі визначався політичним замовленням, був пов'язаний із суспільними трансформаціями, тривалий час ґрунтувався на моноідеології, а тому розглядався як знаряддя класової боротьби, що негативно позначилося на гуманістичній, людинотворчій функції освіти [2].

Навчальний процес був наскрізь пронизаний ідеологічним тиском на вчительство, про що у своєму дослідженні згадували Л.М. Романець, І.М. Романюк, Ю.А. Зінько [7; 8]. Дослідники відмітили, що повоєнний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, що мав на меті втримати під контролем духовне життя народу, розвиток суспільної думки та суспільних процесів. Під пильним контролем комуністичної влади опинилися система освіти й учительство. Влада розглядала педагога як беззаперечного виконавця волі партії щодо утвердження комуністичного порядку, прагнула перетворити його в популяризатора офіційної ідеології та політики [7, с. 224].

Учителі іноземних мов знаходилися під особливим наглядом, адже виступали носіями «західної», «буржуазної» мови й культури та на основі соціокультурної інформації могли сформувати в учнів невігдні для уряду висновки про країну, мова якої вивчається, і її політичні пріоритети стосовно радянської держави. Саме тому на вчителів іноземних мов покладалася особлива відповідальність за формування у школярів таких уявлень, які були б

зручними для радянської ідеології й пропаганди. Про це свідчить цитата з передової статті журналу «Иностранные языки в школе» за 1949 р., яка яскраво ілюструє державні очікування щодо викладання іноземних мов: «На жаль, ми ще маємо вчителів, які зберегли ідеалізовані, неправильні уявлення про країну, мову якої вони навчають. Нерідко учитель знайомить учнів з Америкою по Джеку Лондону, з Францією по Гюго, тоді як його обов'язком є показати істинне обличчя сучасного американського імперіалізму, показати психологію мільйонів простих людей США, котрі не бажають війни й відчують почуття ширшої дружби до Радянського Союзу; розповісти про ті внутрішні суперечності, які характерні для сучасної Франції, відданої зрадниками французького народу на милість американського капіталізму» [11, с. 5].

Вивчення іноземних мов у цей період чітко регламентувалося Міністерством освіти УРСР. У навчальних програмах, прийнятих у 1949 р., підкреслювалося загальноосвітнє значення вивчення іноземних мов і вперше конкретно визначалася провідна роль читання й розуміння іноземних оригінальних текстів у навчанні цього предмета. Завдання розвитку усного мовлення зводилося переважно до вимоги «закласти основи» оволодіння цим мовленням, проте й ця вимога не підкріплювалася програмою [6, с. 6]. Програма була переобтяжена граматичним матеріалом, викладання граматики часто мало абстрактний характер і було відірване від потреб практичного оволодіння іноземною мовою. Зайва теоретизація й надмірне захоплення перекладними формами роботи призвели до того, що рідна мова домінувала на уроці іноземної.

Т.В. Литньова підкреслює, що в цей період переклад з іноземних мов рідною розглядався не лише як засіб вивчення, а і як мета навчання [4, с. 55]. У 9, 10 класах, згідно з програмними вимогами, рекомендувалося здійснювати усні та письмові переклади на військову й політичну тему. Окрім того, у програмі вказувалося на необхідність розвитку навичок роботи зі словником. За таких умов відбулося послаблення уваги до розвитку усного мовлення, перевага надавалася рецептивним умінням.

Як зазначає Н.І. Тенова, у повоєнний період, посилилася увага до виховного впливу навчального матеріалу на учнів. Підручники з іноземних мов були перевантажені «патріотичною темою». Виховний процес на уроках здійснювався шляхом використання ідеологічно спрямованих текстів – не автентичних, а перекладених з російської мови іноземною [10, с. 11].

В.В. Кузьменко вказує, що в повоєнний період мали місце значні недоліки, пов'язані з отриманням школами підручників. Їхня відсутність, а також невідповідність навчальним програмам негативно впливали на якість знань школярів. Особливо незадовільною була забезпеченість книгами з іноземних мов у сільських школах [3, с. 289].

Урок іноземних мов не вирізнявся серед інших предметів. У більшості випадків він нагадував одноманітний процес читання-перекладу та зазубрювання тематичних текстів. Обмежена кількість годин з іноземної мови, непрофесійно підготовлений учительський склад, певний догматизм у вивченні цього предмета, застарілі цільові установки навчання – ось перелік основних причин, які впливали на процес вивчення іноземної мови.

Аналізуючи *навчальні програми* з іноземних мов цього періоду, ми дійшли висновку, що вони *переобтяжені граматичним матеріалом*, зокрема викладання граматики мало абстрактний характер і було відірваним від вимог практичного володіння іноземною мовою. Зайва теоретизація й надмірне захоплення перекладними формами роботи, на нашу думку, призвели до переважання рідної мови над іноземною [6].

Основними засобами навчання на цьому етапі були підручники та прості візуальні засоби: тематичні картинки, граматичні таблиці. Програваач, інші технічні засоби не використовувалися. Під час уроків переважав пояснювально-демонстраційний стиль навчання, де вчитель займав авторитарну позицію. Як правило, навчання було одностороннім, передбачало активну мовленнєву позицію лише вчителя [10, с. 6].

Ми виокремили *основні характеристики цього періоду*: загальноосвітня підготовка учнів була спрямована на загальний розумовий розвиток, а також на навчання граматики, перекладу текстів рідною мовою, читання, писемного мовлення; практикувався переклад зв'язних оригінальних текстів іноземною мовою; домінували механічне заучування, аналіз, переклад.

Важливими *недоліками методики навчання іноземних мов* були такі: відсутність орієнтації на оволодіння усним мовленням; відрив форми від змісту; використання для навчання іноземних мов перекладу.

Після Великої Вітчизняної війни в країні розпочався відбудовний період, який вимагав нагальної підготовки спеціалістів середньої й вищої кваліфікації. У 1946 р. почали розроблятися проекти вдосконалення змісту іншомовної освіти.

У зв'язку з цим, 17 квітня 1946 р. Радою Міністрів УРСР і Центральним Комітетом КП(б)У було прийнято Постанову «Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР» № 667 [2]. У Постанові зазначалося, що викладання іноземної мови у школах перебуває на низькому рівні, не дотримується співвідношення у вивченні мов, адже в більшості шкіл навчали лише німецької мови (що становило у процентному відношенні 74%), тоді як англійської та французької мов – значно менше [2].

Для усунення зазначених недоліків Радою Міністрів УРСР було визначено низку заходів, зокрема пропонувалося започаткування раннього навчання іноземної мови із 3 і 4 класів та введення іспанської мови. Окрім того, було встановлено офіційне співвідношення годин на вивчення іноземних мов: англійської – 45%, французької – 20%, німецької – 25%, іспанської – 10%, що було абсолютно новим підходом у вивченні іноземних мов у вітчизняних школах.

Висновки. У першій половині ХХ ст. в країні відбулося різкий спад інтересу до іноземних мов. Цьому сприяла низка чинників: політичних педагогічних, ідеологічних і організаційних. Несприятлива обстановка ідеологічного й фізичного терору вчителів, репресії, некваліфіковане втручання партійних і державних чиновників в освітній процес, «прив'язування» цієї галузі до політичних та ідеологічних установок уряду, залишковий підхід до фінансування освіти, що спричиняв затяжний перебіг її відбудови й відставання матеріально-технічної бази від потреб школи, незабезпеченість педагогічними кадрами згубно позначилися на освітній системі та спричинили її кризу. Освітні реформи 30–40-х рр. ХХ ст. відіграли важливу роль у удосконаленні змісту шкільної іншомовної освіти.

Перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі полягають у аналізі теорії і практики навчання іноземних мов на різних історичних етапах розвитку вітчизняної школи й освіти.

Література:

1. Волкова Л.П. Революційні зміни в українському шкільництві та становлення національної системи освіти / Л.П. Волкова, А.Д. Шевченко // Історія українського шкільництва. – 2000. – № 4. – С. 47–53.
2. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення КП і Радянського уряду (1917–1959 рр.) : збірник документів:

1. у 2 т. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960–1960. – Т. 1 : Червень 1917–1941 рр. – 1960. – 883 с. ; Т. 2 : Червень 1941–1960 рр. – 1961. – 664 с.
2. Кузьменко В.В. Забезпечення учнів підручниками у повоєнне десятиліття / В.В. Кузьменко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія». – Вінниця, 2006. – Вип. 16. – С. 288–292.
3. Литньова Т.В. Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.В. Литньова. – Житомир, 2009. – 120 с.
4. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране : тезисы ЦК КПСС и Совета Министров СССР // Советская педагогика. – 1958. – № 12. – С. 4–27.
5. Програми середньої школи. Англійська мова. – Х. : Радянська школа, 1949. – 21 с.
6. Романець Л.М. Ідеологічний тиск на вчительство Вінниччини в повоєнні роки / Л.М. Романець, І.М. Романюк, Ю.А. Зінько // Наукові записки : зб. наук. пр. Серія «Історія». – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 224–227.
7. Романець Л.М. Матеріально-побутові умови праці повоєнного вчительства / Л.М. Романець, І.М. Романюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 12. – Рівне, 2008. – С. 72–76.
8. Жорова І.Я. Підготовка вчителів в системі післядипломної освіти до політехнічного навчання / І.Я. Жорова // Проблеми фахової підготовки спеціалістів з напрямку «Професійна освіта» : матеріали восьмої Всеукраїнської науково-практичної конференції (25–26 листопада 2010 р.) / за ред. В.Л. Федяєва. – Херсон, 2010. – С. 36–40.
9. Теннова Н.И. О воспитательной работе на уроках иностранного языка / Н.И. Теннова // Иностранный язык в школе. – 1939. – № 4. – С. 11–23.
10. Улучшить качество преподавания иностранных языков в новом учебном году // Иностранные языки в школе – 1949. – № 4. – С. 3–7.

Кравчук Л. В. Развитие школьного иноязычного образования в Украине в послевоенный период

Аннотация. В статье проанализированы состояние и проблемы иноязычной подготовки учащихся в послевоенное время. Раскрыты материально-бытовые условия работы послевоенного учительства; определены состояние обеспечения школ учебниками и другим учебным оборудованием, особенности построения учебных планов и программ; установлены организационно-процессуальные аспекты иноязычной подготовки учащихся; выявлены недостатки методики обучения иностранным языкам; выделены главные характеристики этого периода.

Ключевые слова: иноязычная подготовка, послевоенный период, иностранные языки, идеологизация, политизация, учебный процесс, политехническое обучение.

Kravchuk L. The development of school foreign language education in Ukraine in the postwar period

Summary. The article analyzed state and problems of foreign language education of pupils in the post-war period. Uncovered material and living conditions of the postwar teaching and their educational activities; defined the condition of providing schools with textbooks and other educational supplies and the features of construction of school curriculum and programs; installed the organizational and procedural aspects of learning foreign languages; revealed the major disadvantages of language teaching methodology of investigational stage; singled out the main characteristics of this period.

Key words: foreign language preparation, post-war period, foreign languages, ideologization, politicization, educational process, polytechnic education.